

Uchwała z dnia 21 sierpnia 2003 r., III CZP 48/03

Sędzia SN Jacek Gudowski (przewodniczący)

Sędzia SN Maria Grzelka (sprawozdawca)

Sędzia SN Marek Sychowicz

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa syndyka masy upadłości "P.", spółki z o.o. w O. przeciwko "E.T." S.A. w W. o zapłatę, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 21 sierpnia 2003 r., przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Piotra Wiśniewskiego, zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Apelacyjny w Białymstoku postanowieniem z dnia 8 kwietnia 2003 r.:

"Czy następuje umorzenie wierzytelności w następstwie oświadczenia o potrąceniu złożonego w ciągu roku przed ogłoszeniem upadłości przez dłużnika przyszłego upadłego, który w tym okresie nabył przeciwko niemu wierzytelność wiedząc o podstawach ogłoszenia upadłości – art. 35 § 1 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. – Prawo upadłościowe (jedn. tekst: Dz.U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm.)?"

podjął uchwałę:

Oświadczenie o potrąceniu złożone w ciągu roku przed dniem ogłoszenia upadłości przez dłużnika upadłego, który w tym okresie nabył w drodze przelewu lub indosu wierzytelność, wiedząc o podstawie upadłości, nie powoduje umorzenia wierzytelności (art. 35 § 1 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. – Prawo upadłościowe, jedn. tekst : Dz.U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm.).

Uzasadnienie

Poprzednik prawny pozwanej spółki „E.T.” S.A. był dłużnikiem spółki „P.”, spółki z o.o. w O. na kwotę 321 251,92 zł. W lutym i czerwcu 2000 r. nabył od osób trzecich w drodze cesji przysługujące im wobec spółki „P.” wierzytelności na kwoty

253 738,53 zł, 22 331,70 zł i 35 441 zł, a następnie w marcu i czerwcu 2000 r. za pośrednictwem prezesa zarządu oraz głównej księgowej złożył oświadczenia o potrąceniu nabytych wierzytelności z wierzytelnościami spółki „P.”, różnicę zaś w kwocie 10 205,70 zł zapłacił. W dniu 14 września 2000 r. ogłoszona została upadłość spółki „P.”. Syndyk masy upadłości wystąpił przeciwko pozwanej o zapłatę kwoty 321 251,92 zł i uzyskał w postępowaniu upominawczym nakaz zapłaty, uwzględniający powództwo w całości. W wyniku sprzeciwu pozwanej Sąd Okręgowy w Olsztynie wyrokiem z dnia 22 lutego 2002 r. oddalił powództwo, uznając za zasadny zarzut pozwanej, że skutecznie potrąciła z kwotą dochodzoną pozwem swoje wierzytelności do spółki „P.”, nabyte w drodze przelewu, oraz że syndyk nie mógł podważyć skuteczności tego potrącenia z powołaniem się na art. 35 § 1 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. – Prawo upadłościowe (jedn. tekst : Dz.U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm. – dalej: "Pr.upadł."), ponieważ niedopuszczalność potrącenia, o której mowa w tym przepisie, nie ma zastosowania do oświadczenia o potrąceniu złożonego przed ogłoszeniem upadłości. Sąd Okręgowy ustalił, że w czasie nabywania wierzytelności do spółki „P.” poprzednik prawny pozwanej wiedział o złej kondycji finansowej tej spółki, uzasadniającej ogłoszenie upadłości. Podzielił jednak pogląd zawarty w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1994 r., I CRN 149/94 (OSP 1996, nr 4, poz. 84), że szczególne przepisy o potrąceniu w postępowaniu upadłościowym przewidziane zostały tylko dla wierzytelności, które istniały w dniu ogłoszenia upadłości, tj. nie wygasły wskutek oświadczenia złożonego przed ogłoszeniem upadłości.

Sąd Apelacyjny w Białymstoku rozpoznający sprawę na skutek apelacji syndyka powziął wątpliwości wyrażone w przedstawionym zagadnieniu prawnym. Powołując się na stanowisko niektórych przedstawicieli doktryny, Sąd Apelacyjny wskazał, że przyjęta w orzeczeniu Sądu Najwyższego wykładnia art. 34-37 Pr.upadł. narusza zasadę równości wierzycieli w postępowaniu upadłościowym i może stwarzać podstawy do celowego zubożania masy upadłości.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Potrącenie ustawowe jest instytucją prawa materialnego uregulowaną w art. 498-505 k.c., którego istotą jest wzajemne umorzenie się określonych wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej, urzeczywistnia się przez jednostronne oświadczenie woli złożone drugiej stronie (art. 499 k.c.). Pełni funkcję

zaspokojenia cudzej wierzytelności, a jednocześnie egzekucji świadczenia należnego potrącającemu, ma też charakter gwarancji zabezpieczającej możliwość realizacji własnej wierzytelności niezależnie od tego, że wierzytelność dłużnika została przelana (art. 513 § 2 k.c.) lub zajęta przez osobę trzecią (art. 504 k.c.). W razie wielości wierzycieli dłużnika, niebędących jednocześnie jego dłużnikami wzajemnymi, stawia wierzyciela wzajemnego w sytuacji uprzywilejowanej, ponieważ pozwala na uszczuplenie majątku dłużnika o jego wierzytelność do potrącającego, która – w przypadku braku potrącenia – mogłaby stanowić przedmiot zabezpieczenia ściągальności innych wierzytelności dłużnika w drodze ich przejęcia (art. 509 k.c.). Dopuszczalność potrącenia wyłączona jest w niektórych przypadkach zajęcia wierzytelności przez osobę trzecią (art. 504 k.c.) oraz co do wierzytelności wymienionych w art. 505 k.c. Wyłączenie dopuszczalności potrącenia wyraża się w niezaimstnieniu skutku w postaci umorzenia wzajemnych wierzytelności. (...)

Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 24 października 1934 r. – Prawo upadłościowe nie zawiera norm wprowadzających inną konstrukcję prawną nazwaną "potrąceniem" niż ta, którą przewiduje kodeks cywilny. Istota potrącenia wyrażająca się w pozostawaniu dwóch podmiotów wobec siebie jednocześnie w podwójnej roli wierzycieli i dłużników oraz możliwości spowodowania przez każdego z nich, w drodze czynności jednostronnej, skutku w postaci umorzenia wzajemnych wierzytelności pozostała niezmieniona. Potrącenie w Prawie upadłościowym nie jest więc innym potrąceniem niż uregulowane w kodeksie cywilnym, zostało natomiast zmodyfikowane stosownie do charakteru i celu postępowania upadłościowego w taki sposób, żeby wierzyciel upadłego uprawniony przed ogłoszeniem upadłości do dokonania potrącenia mógł z niego skorzystać także po ogłoszeniu upadłości, ale jednocześnie, żeby masa upadłości i inni wierzyciele byli chronieni przed zbytnim uprzywilejowaniem wierzyciela wzajemnego szkodzącym ich interesom. To mogłoby mieć miejsce w razie nabywania wierzytelności przyszłego upadłego w celu uszczuplenia masy upadłości o wierzytelność nabywającego i jednocześnie uzyskania korzystniejszego w stosunku do innych wierzycieli zaspokojenia własnej wierzytelności poza trybem podziału masy.

W stanie faktycznym niniejszej sprawy oraz w związku z argumentacją zaprezentowaną przez Sąd Apelacyjny w uzasadnieniu przedstawionego

zagadnienia prawnego rozważenia wymagały przepisy art. 34 § 1, art. 37 oraz 35 § 1 Pr.upadł.

Dwa pierwsze zawierają modyfikację instytucji potrącenia, polegającą na wprowadzeniu dodatkowych – w porównaniu z przepisami kodeksu cywilnego – warunków, pod którymi w postępowaniu upadłościowym przyjmuje się za istniejący skutek w postaci umorzenia wierzytelności dłużnika do upadłego z wierzytelnością upadłego do dłużnika. Warunkami tymi są: istnienie obydwu wierzytelności w czasie ogłoszenia upadłości, choćby jedna z nich nie była jeszcze wymagalna, oraz złożenie sędziemu-komisarzowi oświadczenia o potrąceniu najpóźniej przy zgłoszeniu wierzytelności. Artykuł 35 § 1 modyfikuje natomiast potrącenie w ten sposób, że w pewnych sytuacjach wyłącza możliwość przyjmowania skutku w postaci umorzenia wierzytelności upadłego z wierzytelnością potrącającego mimo, złożenia przez wierzyciela upadłego oświadczenia o potrąceniu. Potrącenie nie jest dopuszczalne, gdy dłużnik upadłego stał się wierzycielem w wyniku nabycia wierzytelności przez przelew lub indos po ogłoszeniu upadłości lub gdy nabył w tej drodze wierzytelność w ciągu ostatniego roku przed dniem ogłoszenia upadłości, wiedząc o istnieniu podstawy ogłoszenia upadłości. Każde z powyższych unormowań, zachowując walor modyfikacji w stosunku do jednej i tej samej instytucji potrącenia, dotyczy jednak czego innego, w związku z czym musi podlegać odrębnemu, samoistnemu potraktowaniu.

Pomiędzy art. 34 § 1 i art. 35 § 1 Pr.upadł. nie zachodzi zależność, w szczególności, związek tego rodzaju, żeby stosowanie art. 35 § 1 wymagało uprzedniego stwierdzenia spełnienia przesłanek z art. 34 § 1. Oznaczałoby to przyjęcie, że art. 34 § 1 wprowadza własną, „upadłościową” konstrukcję prawną, w ramach której dochodzi do wzajemnego umorzenia się określonych wierzytelności warunkującą możliwość zastosowania w postępowaniu upadłościowym potrącenia zarówno co do jego dopuszczalności, jak i niedopuszczalności, oraz że art. 35 § 1 stanowi modyfikację na tle art. 34 § 1, a zatem jest przepisem szczególnym w stosunku do art. 34 § 1. Jak to wyżej wskazano, brak podstaw do uznania tego rodzaju innej konstrukcji prawnej potrącenia oraz powiązania pomiędzy art. 34 § 1 i art. 35 § 1 Pr.upadł. Taki wniosek potwierdza też doktryna, w której powszechnie przyjmuje się, że zarówno art. 34, jak i art. 35, a także pozostałe przepisy rozdziału III działu II tytułu II Prawa upadłościowego nie pozostają względem siebie w

stosunku *lex specialis – lex generalis*, lecz że wszystkie te przepisy razem wzięte stanowią *lex specialis* w stosunku do art. 498-505 k.c.

Z natury rzeczy ocena na podstawie art. 34 § 1 i art. 35 § 1 Pr.upadł. skutków zachowań dłużnika – wierzyciela wzajemnego upadłego następuje w czasie po ogłoszeniu upadłości, jednak nie wynika z tego, że zdarzenia podlegające ocenie również muszą przypadać na okres po ogłoszeniu upadłości. O tym jakie zdarzenia podlegają ocenie, decyduje treść każdego z wymienionych przepisów.

Jeśli chodzi o art. 34 § 1 Pr.upadł., to – zważywszy na wymóg istnienia obydwu wierzytelności w czasie ogłoszenia upadłości – oczywiste jest, że zdarzeniem podlegającym ocenie pod kątem umorzenia wierzytelności upadłego z wierzytelnością przysługującą wierzycielowi jest oświadczenie o potrąceniu, złożone po ogłoszeniu upadłości. Równie niewątpliwe powinno jednak być, że w świetle art. 35 § 1 Pr.upadł. badaniu podlega oświadczenie o potrąceniu złożone zarówno po ogłoszeniu upadłości, jak i przed ogłoszeniem upadłości. Jedną z okoliczności wyłączających dopuszczalność potrącenia jest nabycie przez dłużnika upadłego w drodze cesji wierzytelności w okresie ostatniego roku przed datą ogłoszenia upadłości ze świadomością istnienia podstawy ogłoszenia upadłości. Samo nabycie wierzytelności z punktu widzenia instytucji potrącenia nie wywołuje żadnych skutków; wymagane jest złożenie oświadczenia o potrąceniu. Nie ma przeszkód, żeby dłużnik upadłego złożył oświadczenie niezwłocznie po nabyciu wierzytelności, co może przypaść na okres przed ogłoszeniem upadłości. Badanie przesłanki nabycia wierzytelności w istocie obejmuje także badanie skuteczności oświadczenia o jej potrąceniu. Skoro odnośnie do wierzytelności nabytej przed ogłoszeniem upadłości możliwe jest złożenie w czasie przed ogłoszeniem upadłości oświadczenia o potrąceniu, to należy przyjąć, że na podstawie art. 35 § 1 Pr.upadł. badaniu pod kątem skuteczności przewidzianej w art. 498 § 2 k.c. podlega oświadczenie dłużnika złożone nie tylko po ogłoszeniu upadłości, ale również przed ogłoszeniem upadłości.

Z praktycznego punktu widzenia rozważanie kwestii dopuszczalności i niedopuszczalności potrącenia w postępowaniu upadłościowym wydaje się prostsze, gdy uwzględnia się najpierw art. 35 § 1 Pr.upadł., a dopiero potem ewentualnie art. 34 § 1, przepis art. 35 § 1 przewiduje bowiem skutki najdalej idące, których przyjęcie sprawia, że art. 34 § 1 w ogóle nie wchodzi w rachubę. Jeżeli okaże się, że dłużnik upadłego przed ogłoszeniem upadłości złożył oświadczenie o

potrąceniu odnośnie do wierzytelności, którą nabył w ciągu ostatniego roku przed ogłoszeniem upadłości, wiedząc o istnieniu podstawy ogłoszenia upadłości, to potrącenie jest niedopuszczalne. Nabyta wierzytelność podlegać będzie zaspokojeniu na równi z wierzytelnościami innych wierzycieli upadłego w ramach podziału masy upadłościowej, natomiast wierzytelność dłużnika upadłego powiększy aktywa masy. W takim przypadku art. 34 § 1 Pr.upadł. w ogóle nie ma zastosowania. Dopiero po ustaleniu, że nie zachodzą przeszkody, o których mowa w art. 35 § 1, oświadczenie dłużnika upadłego o potrąceniu powinno być ocenione na podstawie art. 34 § 1 Pr.upadł. albo na podstawie art. 498-505 k.c., w zależności od tego, czy zostało ono złożone przed, czy po ogłoszeniu upadłości; w razie gdy przypada na okres po ogłoszeniu upadłości dodatkowo wymaga zbadania kwestia zachowania terminu z art. 37 Pr.upadł.

Oświadczenie o potrąceniu złożone przez dłużnika upadłego po ogłoszeniu upadłości może więc skutkować umorzeniem wzajemnych wierzytelności upadłego i dłużnika, jeżeli spełnione zostały wymogi przewidziane w art. 34 § 1 i art. 37 Pr.upadł., chyba że zachodzą przeszkody wymienione w art. 35 § 1 tego Prawa. Oświadczenie o potrąceniu złożone przed ogłoszeniem upadłości może powodować umorzenie wzajemnych wierzytelności na podstawie art. 498 i nast. k.c., chyba że zachodzą okoliczności wymienione w art. 35 § 1 Pr.upadł.

Oświadczenie o potrąceniu złożone w ciągu ostatniego roku przed ogłoszeniem upadłości przez dłużnika upadłego, który w tym okresie nabył w drodze przelewu wierzytelność wiedząc o istnieniu podstawy ogłoszenia upadłości, nie powoduje umorzenia wzajemnych wierzytelności (art. 35 § 1 Pr.upadł.). Stanowisko to znajduje uzasadnienie nie tylko w treści art. 34 § 1 i art. 35 § 1 Pr.upadł., ale także w funkcji, jaką spełniać mają instytucje potrącenia i postępowania upadłościowego.

Potrącenie stanowi środek realizacji własnej wierzytelności i zaspokojenia cudzego długu, służący wzajemnemu regulowaniu zobowiązań. Postępowanie upadłościowe ma na celu ochronę wierzycieli upadłego przed nierównym traktowaniem. W warunkach wolnego obrotu wierzytelnościami, przy braku zakazu informowania się partnerów gospodarczych o swojej kondycji płatniczej, a jednocześnie, przy możliwości istnienia wspólnych, dalekosiężnych celów niektórych partnerów, mimo formalnej sprzeczności ich aktualnych interesów, potrącenie w postępowaniu upadłościowym mogłoby być wykorzystywane w celu

sprzecznym z funkcją zarówno potrącenia, jak i postępowania upadłościowego. Gdyby dopuścić umorzenie wzajemnych wierzytelności dłużnika i upadłego w wyniku oświadczenia dłużnika złożonego przed ogłoszeniem upadłości w warunkach przewidzianych w art. 35 § 1 Pr.upadł., to by należało uznać, że *ratio legis* wymienionego przepisu odnosi się tylko do sytuacji, w której dłużnik nabywający wierzytelność „opóźnił się” ze złożeniem oświadczenia do czasu po ogłoszeniu upadłości. Tymczasem, z punktu widzenia interesów wierzycieli upadłego, jest bez znaczenia, kiedy dłużnik zrealizował potrącenie. Istotne jest, że stał się wierzycielem wzajemnym upadłego w drodze cesji w czasie, gdy wiadomo było, że istnieje podstawa do ogłoszenia upadłości; w tym tkwi domniemanie działania w celu uzyskania lepszej pozycji wierzyciela i zubożenia masy upadłości. Mogłoby też powstać pole do skupywania wierzytelności przyszłego upadłego za ceny niższe niż ich wartość, co pozwoliłoby stosunkowo łatwo pozbywać się długów kosztem wierzycieli upadłego, niebędących jego dłużnikami wzajemnymi. Byłoby to zaprzeczeniem intencji uregulowania art. 35 § 1, wyrażonej w uzasadnieniu projektu Prawa upadłościowego i dotyczącej ochrony zasady równości wierzycieli oraz zapobiegającej działaniom na szkodę wierzycieli (por. Uzasadnienie projektu Prawa upadłościowego. Wydawnictwo Komisji Kodyfikacyjnej, Warszawa, 1935, zeszyt 3, s. 39-40).

Powyzsza intencja byla analogiczna do tej, jaka legla u podstaw uregulowania w art. 54-59 Pr.upadł. i zostala tam zrealizowana rowniez za pomoca konstrukcji bezskuteczności czynności prawnej zdzialanej z pokrzywdzeniem wierzycieli. W art. 57 Pr.upadł. ustawodawca poszedl zreszta dalej, bo dopuscil powodztwo o ustalenie bezskuteczności czynności upadłego, podczas gdy w art. 35 § 1 Pr.upadł. bezskuteczność czynności dłużnika ujeta zostala zasadniczo jako przeslanka podlegajaca badaniu w trybie art. 161 § 2 lub art. 162 § 1 Pr.upadł. albo w procesie z powodztwa syndyka masy upadłości przeciwko dłużnikowi upadłego o zaplate wierzytelności objętej oświadczeniem o potrąceniu.

Kwestia, czy niedopuszczalność potrącenia, o której mowa w art. 35 § 1 Pr.upadł., dotyczy wierzytelności do upadłego nabytej przez jego dłużnika w drodze przelewu lub indosu w ciągu ostatniego roku przed ogłoszeniem upadłości ze świadomością istnienia podstawy ogłoszenia upadłości, co do której oświadczenie o potrąceniu zostało złożone przed ogłoszeniem upadłości, wywołała rozbieżność w orzecznictwie sądów powszechnych. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 15 grudnia

1994 r., I CRN 149/94 (OSP 1996, nr 4, poz. 84), wyraził pogląd, że przepisy art. 34 i nast. Pr.upadł. o potrąceniu stosuje się wyłącznie do potrącenia pomiędzy wierzytelnością do upadłego i taką wierzytelnością upadłego, która należy do masy upadłości, natomiast potrącenie między wierzytelnością do upadłego i wierzytelnością upadłego, która nie należy do masy upadłości, odbywa się na ogólnych zasadach wyrażonych w art. 498-505 k.c. Za punkt wyjścia rozważań w tym wyroku Sąd Najwyższy przyjął stwierdzenie, że lokalizacja art. 34-37 Pr.upadł. wskazuje, iż przepisy o potrąceniu w postępowaniu upadłościowym odnoszą się do zdarzeń po ogłoszeniu upadłości. Ponadto uznał, że stosowanie art. 35 § 1 może wchodzić w rachubę tylko w przypadku spełnienia przesłanek przewidzianych w art. 34, mającego podstawowe znaczenie dla kwestii potrącenia, bo stanowiącego, kiedy jest dopuszczalne potrącenie długu upadłego z długiem wierzyciela. Zdaniem Sądu Najwyższego, jeżeli przed ogłoszeniem upadłości dokonano skutecznego w świetle art. 498-505 k.c. potrącenia wierzytelności wierzyciela z wierzytelnością upadłego, to obie wierzytelności w chwili ogłoszenia upadłości nie istnieją i nie odnosi się do nich ani dopuszczalność potrącenia, o której mowa w art. 34 § 1, ani niedopuszczalność potrącenia przewidziana w art. 35 § 1 Pr.upadł.

Sąd Najwyższy w obecnym składzie, z przyczyn wyżej przedstawionych, nie podziela tego poglądu, w związku z czym rozstrzygnął zagadnienie prawne, jak w uchwale (art. 390 k.p.c.).